

Andrzej Gaczoł*

Krypta pod kaplicą Morstinów w Wieliczce. Rekonstrukcja, konserwacja, adaptacja

The crypt under the Morstins' Chapel in Wieliczka. Reconstruction, conservation, adaptation

Od wielu lat starałem się penetrować zawiłą przeszłość kaplicy Morstinów, przylegającej do południowej ściany prezbiterium kościoła parafialnego pw. św. Klemensa w Wieliczce – jedynej pozostałości po dawnej farze wielickiej sięgającej swymi początkami do przełomu XIII i XIV w., rozebranej przez Austriaków po 1786 roku¹.

Z przekazów źródłowych wynikało, że w 1690 r. wdowa po Władysławie Morstinie (Morsztynie) z pobliskiego Raciborska, staroście kowalskim i bachmistrzu wielickim, który zmarł w 1689 r.², *kazała wznieść dużym kosztem nad grobem męża kaplicę, a co żeby szybko zrealizować użyła Ojców Jezuitów, architekta i budowniczego, którzy w tym roku (1690) dzieło zaczęli, z wielkim smakiem, przy pochwałach innych oraz dla naszego zachwytu (...)*³.

Czytając powyższy fragment *Historii Domu Zakonnego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie* możemy wywnioskować, że projektantem nekropolii był ksiądz jezuita Jan Ignacy Delamars (1655-1719)⁴, a budowniczymi jezuita Piotr Abramowicz lub Stanisław Solski⁵. W pierwszej chwili może nas to zaskakiwać: jezuita budujący na zlecenie Barbary z Moskorzowskich Morstinowej (zm. w 1697 r.), wnuczki wybitnego pisarza ariańskiego, polityka i adwersarza księdza Piotra Skargi, Hieronima Moskorzowskiego vel Moskorzewskiego (ok. 1560-1625). Otóż, pani Barbara o siedem lat dłużej od swego męża zwlekała z decyzją o konwersji, ale za to działalnością po 1667 r. zyskała sobie miano *znakomitej dobrodziejki kościoła i domu zakonnego krakowskich jezuitów*⁶.

For many years I have attempted to penetrate the complicated past of the Morstins' chapel, adjacent to the southern wall of the presbytery of the parish church dedicated to St Clement in Wieliczka, the only remaining part of the old Wieliczka church dating back to the turn of the 14th century, which was torn down by the Austrians after the year 1786¹.

Looking at the sources I have concluded that in the year 1690 the widow of Władysław Morstin (the alternative spelling Morsztyn) from the neighbouring Raciborsko, the starost of Kowal and mining foreman (the so-called bachmistrz) who died in 1689², 'ordered to erect a chapel over her husband's grave and in order to realise her intention quickly she used the Jesuits, an architect and a builder, who have begun their work this year (1690), most tastefully, being praised by others and much to our delight (...)'³.

Reading the above-quoted fragment of *Historia Domu Zakonnego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie* [The History of the Religious House of the Society of Jesus] we can conclude that the designer of the necropolis was the Jesuit Father Jan Ignacy Delamars (1655-1719)⁴ and the builder was either Fr Piotr Abramowicz or Fr Stanisław Solski⁵ from the Society of Jesus. At first, we can be surprised: some Jesuits building the chapel ordered by Barbara Morstin (maiden name Moskorzowska, who died in 1697), the granddaughter of Mr Hieronim Moskorzowski (or Moskorzewski, ca. 1560-1625), who was an outstanding Arian writer, politician and adversary of Fr Piotr Skarga. Now, Barbara who lived seven years longer than her husband hesitated to get converted but thanks to her activities undertaken after 1667 she won the title of 'excellent benefactress of the church and religious house of the Cracovian Jesuits'⁶.

Przez wiele lat kaplica była bardzo zaniedbana, zniszczona od zewnątrz i od wewnątrz oraz wykorzystywana jako magazyn niepotrzebnych kościelnych sprzętów⁷. Dopiero w 1985 r., po licznych naciskach ze strony urzędu konserwatorskiego, ówczesny proboszcz wielickiej parafii wystąpił z formalnym wnioskiem o określenie wielkości szkód górniczych w całym kościele, a w szczególności w kaplicy Morstinów oraz o ujęcie dofinansowania remontu kaplicy w wojewódzkim planie ochrony zabytków przygotowywanym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie. Ówczesna sytuacja społeczna i gospodarcza państwa nie sprzyjała szybkiemu podjęciu prac. Niemniej, ze strony Kopalni Soli w Wieliczce bardzo szybko przygotowano stosowną opinię budowlaną, w której stwierdzono, iż wobec faktu położenia kościoła nad najstarszymi wyrobiskami kopalnianymi doszło w kaplicy do pęknięć fundamentów, ścian, gzymsów i stropu, nadproży i łuków okiennych oraz do dużej deformacji posadzki kamiennej⁸.

W trakcie badań sondażowych, rozpoczętych w 1989 r. w kaplicy przez Kopalnię Soli w ramach przygotowań do wspomnianego procesu usunięcia szkód górniczych, odkryto znaczne fragmenty zniszczonego sklepienia krypty grobowej pod kaplicą. Z radością przyjąłem wówczas wymagania konstruktorów: należy wykonać kotwiącą płytę żelbetową w poziomie istniejącej od XIX wieku posadzki kaplicy oraz żelbetowe wieńce u spodu fundamentów, tak na zewnątrz jak i wewnątrz nekropolii⁹. Należało zatem usunąć w całości gruz wypełniający zdewastowaną kryptę!

Powróćmy na chwilę do dalszej analizy dokumentów. Ludwik Morstin, jeden z potomków Władysława, zanotował w 1851 r., że Austriacy po pierwszym rozbiórce Polski, rozbierając wielicki gotycki kościół parafialny *pod pretekstem, iż nadto ciąży na kopalnię – jak napisał – kaplicę familijną z miedzi obdarli i gontem przykryli, grób Morstinowski zasypali. Austriakom spodobało się*

Rys. 1. Wieliczka. Fragment panoramy miasta z XVIII w. W centrum widoczny zburzony kościół gotycki z kaplicą grobową Morstinów nakrytą kopułą na wysokim bębnie. Kopia rysunku wykonana przez A. Długosza w 1960 r. ze zbiorów autora

Fig. 1. Wieliczka. A fragment of the panorama of the 18th century town. In the centre: the ruined Gothic church with the sepulchral chapel of the Morstins, covered with a dome placed on a high drum. A copy of the drawing made by A. Długosz in 1960. From the Author's archives

The chapel was neglected to a large extent; its internal and external walls were ruined. Additionally, it was used as a depository for unnecessary church fittings⁷. It was only in 1985, after much pressure exerted by the conservator's office, that the parish priest of the church in Wieliczka wrote an official request to the Salt Mine in Wieliczka to define the damages in the entire church, especially in the Morstins' chapel, caused by the mine and to consider the possibility of funding the renovation

of the chapel in the monument preservation plan that was being prepared by the Monuments Revalorization Enterprise in Kraków. In those days the social and economic situation of the state did not favour a rapid realisation of such works. Nevertheless, the Salt Mine in Wieliczka wrote an appropriate construction opinion, stating that due to the location of the church under the oldest workings there were fissures in the foundations, walls, cornices and vaulted ceiling, lintels and window arches, and the stone floor was largely deformed⁸.

During the survey work, which the Salt Mine began in the chapel in 1989 in order to plan the above-mentioned removal of the damages, some considerable fragments of the destroyed vaulted ceiling of the sepulchral crypt under the chapel were discovered. Then I accepted the constructors' requirements with joy: a steel-reinforced concrete anchor plate should be horizontally inserted in the 19th c. floor of the chapel and steel-reinforced concrete rims should be fixed at the bottom of the foundations, both outside and inside the necropolis⁹. That's why the rubble from the devastated crypt needed to be removed completely!

Let us continue the analysis of the documents. Ludwik Morstin, one of the descendents of Władysław, noted in 1851 that after the first partition of Poland the Austrians, pulling down the Gothic parish church in Wieliczka 'under the pretext that it poses a serious threat to the mine' – as he wrote – tore off the family chapel from copper and they shingled the roof; they covered the Morstins' grave. The Austri-

Rys. 3. Płd.-zach. część krypty pod kaplicą Morstinów po odgruzowaniu w 1991 r. Fot. J. Doraczek, ze zbiorów Archiwum WKZ w Krakowie
 Fig. 3. The south-western part of the crypt under the Morstins' chapel after the rubble was removed in 1991. Photo by J. Doraczek, from the archives of the WKZ in Kraków

Rys. 2. Widok zewnętrzny kaplicy Morstinów (bez kopuły) przy kościele józefińskim z XIX w. Stan z 1991 r. Fot. ze zbiorów autora
 Fig. 2. The view of the Morstins' chapel (without the dome) at the Church of St. Joseph (19th c.). The photo was taken in 1991. From the Author's archives

Rys. 4. Fragment zachowanych szerokich żeber sklepienych schodzących do poziomu posadzki krypty po odgruzowaniu w 1991 r. Fot. J. Doraczek, ze zbiorów Archiwum WKZ w Krakowie

Fig. 4. A fragment of the preserved wide ribs descending to the floor of the crypt after the rubble was removed in 1991. Photo by J. Doraczek, from the archives of the WKZ in Kraków

Rys. 5. Odkryte w 1991 r. oryginalne schody i wejście do krypty. Fot. J. Doraczek, ze zbiorów WKZ w Krakowie

Fig. 5. The original stairs and descent to the crypt, discovered in 1991. Photo by J. Doraczek, from the archives of the WKZ in Kraków

wyrzucić ciała Morstinów z trumien metalowych i marmurowych i te trumny przez licytację sprzedać. (...) Kilku Morstinów poległo na wojnach, tu tylko wspomnę Michała (syna Władysława – AG) pod Parkanami poległego (1683),

ans were pleased to throw the corpses of Morstins out of their metal and marble coffins, and they decided to sell these coffins on (by) auction (...). Several Morstins died in wars. I want to mention only Michał [son of Władysław] who was killed in the

*którego zwłoki do grobu rodzinnego sprowadzone spoczęły w Wieliczce. W kilkadziesiąt lat później widział Michała Wojciech Morstin jeszcze dobrze zachowanego, od szabli miał czaszkę od tułowia odciętą. Piękny mężczyzna leżał w szacie pańskiej aksamitnej*¹⁰.

Nie było więc zaskoczeniem, że wśród gruzu wypełniającego wnętrze „Morstinowskiego grobu” znaleziono tylko bardzo nieliczne fragmenty kamieniarki oraz chaotycznie porzucane czaszki i szczątki szkieletów, zapewne w większości przedstawicieli rodu Morstinów. Do najcenniejszych znalezisk należały wspomniane mury elementu dawnego sklepienia krypty, dobrze zachowane przy ścianach zewnętrznych kaplicy. Miłą niespodzianką było także odkrycie doskonale zachowanych schodów do „Morstinowskiego grobu”, rozpoczynających swój bieg za XIX-wiecznym ołtarzem Matki Boskiej Różańcowej, stojącym w prawej, bocznej nawie obecnego kościoła oraz okazałego, barokowego portalu kamiennego, dekorującego zejście do podziemi. W trakcie badań archeologicznych i architektonicznych, którymi kierowali archeolog mgr Sławomir Dryja oraz architekt – konserwator mgr inż. Jan Janczykowski, ustalono, że ośmioboczną kaplicę wzniesiono w 1690 r. wykorzystując w części dawne fundamenty gotyckiej, kwadratowej w rzucie kaplicy bachmistrzowskiej pw. św. św. Piotra i Pawła¹¹.

Po wywiezieniu gruzu i po stosownych konsultacjach oraz analizie ekonomicznej, przy pełnym poparciu ówczesnego wojewódzkiego konserwatora zabytków w Krakowie Janusza Smólskiego¹², zapadła w 1991 r. decyzja o odtworzeniu ceglano-sklepienia krypty według siedemnastowiecznych metod. Bez zbędnych szczegółowych projektów, tylko pod stałym nadzorem mgra inż. Jerzego Tylutki z Krakowa, młodzi wykonawcy zatrudnieni w ówczesnym Oddziale „Wawel” Pracowni Konserwacji Zabytków w Krakowie sprawnie przesklepili kryptę¹³.

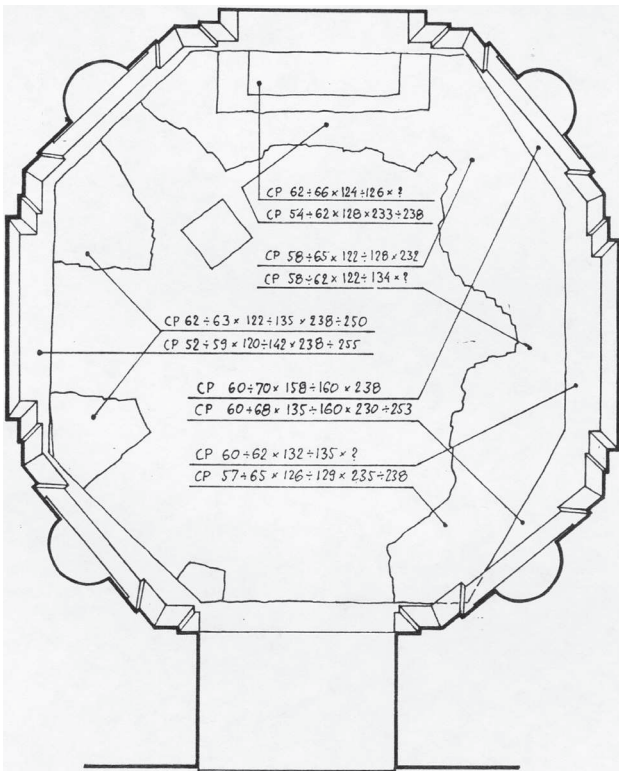
Jak już wspominałem, w gruzowisku wypełniającym wnętrze zdevastowanej krypty było bardzo mało interesujących znalezisk, m.in. brakowało szczątków dawnej kopuły, którą nad kaplicą grobową wzniesli jezuici-budowniczości, a którą zburzyli Austriacy. Sztukatorskie dekoracje wewnątrz kopuły wykonał twórca najwyższej europejskiej klasy: Baltazar Fontana (1658-1733)¹⁴. W 1693 r. znana nam już pani Barbara Morstinowa zawarła umowę z Fontaną i *Pakoszem Trebellerem jegoż kompanem, a rzemiosła sztukatorskiego współpomocnikiem, o roboty sztukatorskie w kaplicy wielickiej (...) tak w samej latarni na tejże odstającej kaplicy, jako i na wszystkich podniebieniach kaplicznych po okna dolne (...)*¹⁵.

battle of Parkany (1683) and whose mortal remains were brought and buried in the family grave in Wieliczka. Several years later Wojciech Morstin saw Michał's body still well preserved. His head was cut off with a sabre. The handsome man was lying in some crimson and velvet robe¹⁰.

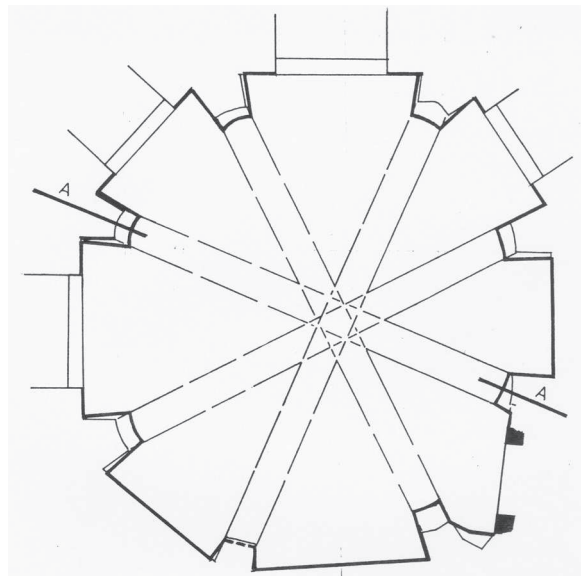
Therefore, it was not surprising to find only few fragments of ornamental stonework and chaotically scattered skulls and skeleton pieces, most likely belonging to the family of the Morstins, in the rubble that filled the interior of 'the Morstins' grave'. The most valuable findings included the above-mentioned elements of the former vaulted ceiling of the crypt, which were well preserved at the external walls of the chapel. It was a nice surprise to find the stairs to 'the Morstins' grave' excellently preserved, with the first step behind the 19th century picture of the Mother of God of the Rosary, which was in the right aisle of the present church, and the magnificent Baroque stone portal that decoratively marked the exit to the basement. During the archaeological and architectonic research supervised by the archaeologist Sławomir Dryja, and the architect-engineer Jan Janczykowski it was concluded that the octagonal chapel was erected in 1690, partly using the old foundations of the Gothic quadrangle chapel devoted to St Peter and St Paul and built by the foreman¹¹.

After the rubble had been removed and suitable consultations and economic analyses had been made, having the full support of Janusz Smólski¹² from the Monuments Conservation Enterprise in Kraków, it was decided in 1991 to reconstruct the brick vault of the crypt according to the 17th century methods. Without unnecessary detailed projects, only under the constant supervision of the engineer Jerzy Tylutki from Kraków, the young scientists, employed in the 'Wawel' Department of the Monuments Conservation Workshop in Kraków, built the vaulted ceiling of the crypt successfully¹³.

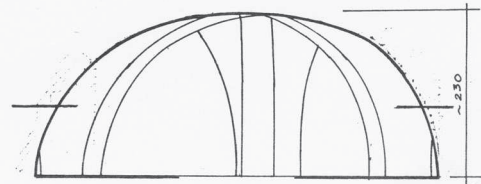
As I have already mentioned there were very few interesting findings in the rubble that filled the interior of the devastated crypt. For example, there were no remains of the former dome that the Jesuit builders had erected over the sepulchral chapel and which the Austrians had destroyed. The stucco works inside the dome were made by the eminent European master Baltazar Fontana (1658-1733)¹⁴. In the year 1693, the above-mentioned Barbara Morstin signed an agreement with Fontana and 'Pakosz Trebeller, his companion and helper, concerning the stucco work in the Wielicka chapel (...) in both the lantern placed in this detached chapel and all little roofs of the chapel and the lower windows (...)'¹⁵.

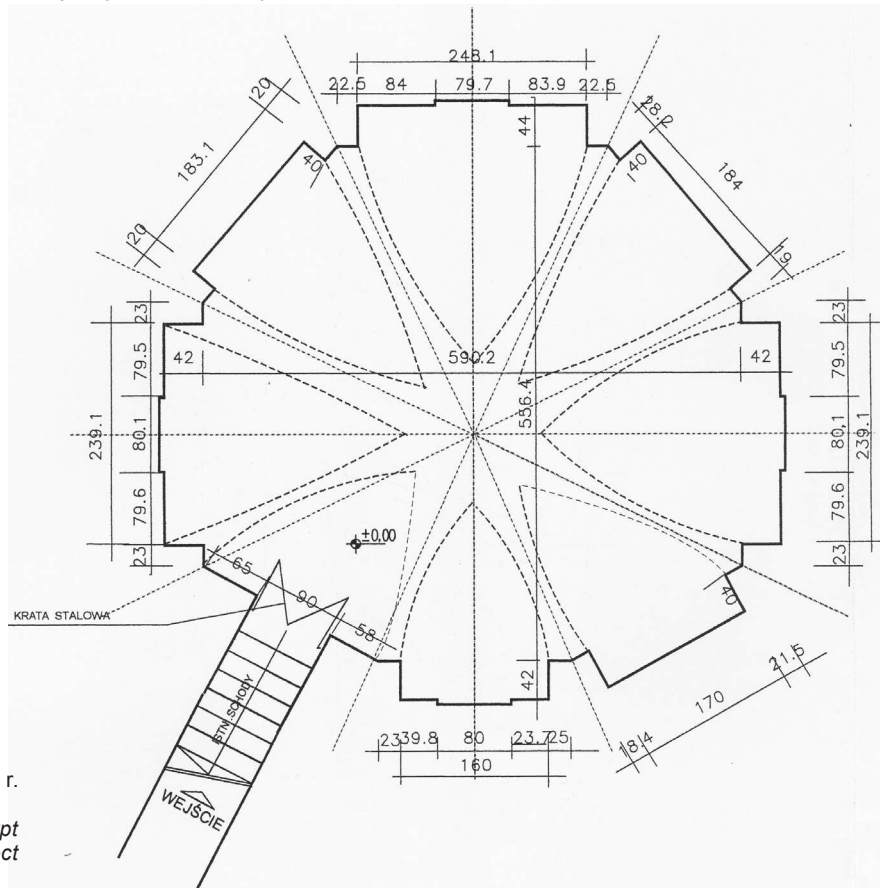
Rys. 6. Inwentaryzacja zachowanych reliktów w odgruzowanej krypcie w 1991 r. Rys. arch. Jan Janczykowski
 Fig. 6. The inventory of the preserved remains after the rubble was removed from the crypt in 1991. Drawing by architect Jan Janczykowski

REKONSTRUKCJA SKLEPIENIA
 (SCHEMAT) 1:50

Rys. 7. Schemat rekonstrukcji sklepienia nad kryptą według zachowanych fragmentów żeber. Proj. arch. J. Janczykowski, 1991
 Fig. 7. The scheme of the reconstruction of the vault over the crypt according to the preserved fragments of the ribs. Project by architect J. Janczykowski, 1991

Rys. 8. Inwentaryzacja krypty z 2009 r. Autor: arch. Bogusław Kulka
 Fig. 8. The inventory of the crypt made in 2009. The author: architect Bogusław Kulka

Brak szczątków kopuły i fontanowskich sztukaterii w gruzie wypełniającym od dwustu lat dawną kryptę tak przekonująco uzasadnił J. Janczykowski: *W następstwie lokalnego trzęsienia ziemi, 27 lutego 1786 r. runęła kopuła kaplicy niszcząc sklepienie krypty. Z uwagi na fakt, że kaplica Morstinów przejęła wówczas funkcje wielickiego kościoła parafialnego, usunięto z jej wnętrza gruz z zawalonych sklepień i prawdopodobnie wykonano prowizoryczny strop drewniany. Szczątki Morstinów złożono w płytkim wykopie wykonanym w środkowej i południowo-zachodniej części krypty. Dopiero w pierwszych latach XIX w., kiedy była już gotowa główna nawa józefińskiego kościoła¹⁶, kryptę pod kaplicą zasypano gruzem z resztek gotyckiego kościoła i na zasypie ułożono nową posadzkę¹⁷.*

Schodząc po ponad dwustu latach do wnętrza odtworzonej krypty zauważamy, że postawiona została na planie ośmioboku, nieznacznie zdeformowanego w części zachodniej, prawdopodobnie z konieczności wpisania barokowej nekropolii w mury fundamentowe wspomnianej, średniowiecznej kaplicy bachmistrzowskiej¹⁸. Krypta ukształtowana została bardzo ciekawie. Zastosowane sklepienie żebrowe z bardzo szerokimi żebrami schodzącymi przy ścianach do poziomu posadzki i rozpiętymi pomiędzy nimi półeliptycznymi lunetami – rzadko pojawia się w architekturze polskiego baroku¹⁹. Niewielki „grób Morstinowski” oświetlony jest trzema oknami w kamiennych obramieniach, które w pełni zostały przywrócone i zabezpieczone ozdobnymi kratami. Przywrócone zostało także pierwotne zejście do krypty, a barokowy portal – poddany zabiegom konserwatorskim²⁰.

Z uwagi na konflikt z ówczesnym gospodarzem parafii wielickiej, który od początku nie był entuzjastą prowadzonych działań, prace w krypcie nie zostały zakończone. Zakończony został tylko remont i konserwacja kaplicy, w tym przede wszystkim wystroju sztukatorskiego ścian zewnętrznych i wewnętrznych oraz głównego ołtarza pw. Zesłania Ducha Świętego. Prace finansowane były z państwowych środków konserwatorskich w formie dotacji bezzwrotnej (z ówczesnego Funduszu Rozwoju Kultury do 1990 r. oraz później budżetu Wojewody Krakowskiego) przy współdziałaniu Kopalni Soli „Wieliczka” (w zakresie usuwania szkód górniczych)²¹.

Konserwatorzy wystroju rzeźbiarskiego kaplicy (art. art. kons. Marek Sawicki, Kazimierz Bednarz i Paweł Dziurawiec) zastanawiali się wielokrotnie, czy projekt bądź wykonawstwo zachowanej kamieniarki wewnętrznej i zewnętrznej można przypisać Baltazarowi Fontanie? Dokumenty

The lack of the remains of the dome and Fontana's stucco work in the rubble that had filled the old chapel for 200 years was convincingly justified by J. Janczykowski, 'Because of the local earthquake on 27 February 1786 the dome fell down destroying the vault of the crypt. Considering the fact that the Morstins' chapel assumed the function of the parish church in Wieliczka the rubble from the fallen vault was removed from it and probably a temporary wooden ceiling was made. The mortal remains of the Morstins were placed in the shallow ditch made in the central and south-western part of the crypt. Only in the first years of the 19th century, when the nave of St Joseph's church was ready, the crypt under the chapel was filled with the rubble from the ruins of the Gothic church and a new floor was laid on the top.'

Going down to the reconstructed crypt after over 200 years we can see that it was octagonal, slightly deformed in its western part, probably because the builders had to fit the Baroque necropolis to the foundations of the above-mentioned Mediaeval chapel built by the mine foreman. The crypt was interestingly shaped. The ribbed vault with very wide ribs descending at the walls to the level of the floor and with the semi-elliptic lunettes stretching out between them can be rarely found in the Polish Baroque architecture. The small 'Morstins' grave' is illuminated by the light of three stone-framed windows, which have been fully reconstructed and secured by ornamented gratings. The original descent to the crypt has been reconstructed and the Baroque portal has been renovated.

Because of the conflict with the parish priest in Wieliczka, who from the very beginning was not enthusiastic about the reconstruction of the crypt, the works have not been completed yet. The repairs and conservation of the chapel, including the stucco work of the external and internal walls as well as the main altar depicting the Coming of the Holy Spirit, were finished. The works were financed from the state conservation funds in the form of free subsidies (till 1990 it was from the Fund for Development of Culture and later from the budget of the Kraków's Governor) with the support of the Salt Mine 'Wieliczka' (to remove the mine damages).

The conservators working on the sculptural decoration of the chapel (Marek Sawicki, Kazimierz Bednarz and Paweł Dziurawiec) kept wondering whether the design or the realisation of the preserved interior and exterior stonework could be ascribed to Baltazar Fontana. The archival documents

Rys. 9. Widok fragmentu odtworzonego sklepienia nad kryptą grobową od góry kaplicy Morstinów. Fot. A.J. Gaczoł, 1991
 Fig. 9. The view of the fragment of the reconstructed vault over the sepulchral crypt as seen from the top of the Morstins' chapel. Photo by A.J. Gaczoł, 1991

Rys. 10. Widok wnętrza kaplicy po pracach konserwatorskich. Fot. A.J. Gaczoł, 2009
 Fig. 10. The view of the interior of the chapel after the conservation has been made. Photo by A.J. Gaczoł, 2009

Rys. 11. Widok odnowionego portalu z 1693 r. wiodącego z nawy bocznej kościoła do krypty „morstinowskiej”. Fot. A.J. Gaczoł, 2009
 Fig. 11. The view of the restored portal of 1693 leading from the aisle to the Morstins' crypt. Photo by A.J. Gaczoł, 2009

archiwalne nic o tym nie mówią²², a charakter tejże kamieniarki, w tym tablicy fundacyjnej – pomimo wysokiego poziomu i biegłości warsztatu – jest może bardziej północny i brakuje jej rzymskiej błyskotliwości i finezji. Nie zapominajmy jednak o fakcie, że Fontana pojawił się w Wieliczce jako początkujący twórca-sztukator, będący po raz pierwszy w Polsce.

Przez wiele lat krypta pozostawała pusta, urządzona tymczasowo i nieestetycznie. Obecny proboszcz i dziekan wielicki, ks. Zbigniew Gerle – wielki odnowiciel całego zespołu kościelnego i plebańskiego – po przeprowadzeniu niezwykle pracochłonnych i ważnych prac remontowych oraz konserwatorskich w kościele, zaproponował adaptację krypty celem wyeksponowania w niej najcenniejszych zabytków bogatego skarbcza parafialnego²³. A zasób ich jest wspaniały. Wystarczy tylko wymienić: późnogotycką monstrancję z 1490 r., jedną z najstarszych i najpiękniejszych w Polsce, ufundowaną przez księdza Jana Borzymowskiego – żupnika krakowskiego, kielich z końca XV w. przypisywany słynnemu złotnikowi krakowskiemu Marcinowi Marcińcowi oraz interesujące wyroby gdańskiej proveniencji, jak tacę i dzbanek wykonane ok. 1650 r. przez Krystiana Paulesena, znakomitego złotnika gdańskiego²⁴.

Projekt ekspozycji przygotowali Franciszek Rzepka i Jacek Jeż z pracowni „Off Art Studio” w Zabrze w 2008 r., a projekt budowlany adaptacji krypty na potrzeby ekspozycyjne opracował mgr inż. arch. Bogusław Kulka w 2009 r. Projekt przewidywał przede wszystkim obniżenie posadzki krypty do poziomu $-0,45$ cm od istniejącego, wykonanie nowych warstw podposadzkowych i nowej posadzki z płytek marmurowych czarno-białych, w celu utrzymania barokowego charakteru wnętrza. Z uwagi na wielką wartość proponowanych do prezentacji eksponatów do krypty wprowadzono urządzenia klimatyzacyjne oraz instalację przeciwwłamaniową zapewniającą pełny monitoring. Podstawowym problemem, z którym przyszło się zmierzyć podczas prac adaptacyjnych, było pojawienie się wody gruntowej²⁵. Konieczne było dodatkowe wzmocnienie izolacji przeciwwilgociowej oraz ułożenie stosownego drenażu i stworzenie możliwości automatycznego przepompowywania nadmiaru wody gromadzącej się w systemie drenażowym do studzienki na zewnątrz kaplicy, przy jej ścianie zachodniej. Pojawienie się wód gruntowych nie było to zaskoczeniem, bowiem już od początku *w grobie pod kaplicą była cysterna, a z tej woda pompowana być powinna przez człeka z dóbr Pawlikowic²⁶, aby się w grób nie wylewała²⁷.*

do not say anything about it²² and the character of this stonework, including the foundational tablet – despite the high level and mastery of the technique – is perhaps more northern and lacks the Roman brilliancy and finesse. However, we should not forget that Fontana came to Wieliczka as a beginner in stucco works, being in Poland for the first time.

For many years the crypt was empty, arranged temporarily and non-aesthetically. The present parish priest and at the same time the Wieliczka dean Fr Zbigniew Gerle, a great restorer of the whole complex of the church and parsonage, suggested adopting the crypt as an exhibition place for the most valuable objects of the parish treasury after the extremely time-consuming and important restoration and conservation works had been completed in the church²³. The parish treasury is truly magnificent. Suffice to mention the late Gothic monstrance dated 1490, one of the oldest and most beautiful ones in Poland, funded by Fr Jan Borzymowski, a Cracovian salt dealer; the chalice from the late 15th century attributed to the famous goldsmith from Kraków Marcin Marciniec and several interesting works made in Gdańsk such as the tray and jar made ca. 1650 by Krystian Paulesen, an outstanding goldsmith from Gdańsk²⁴.

The project of the exhibition was made by Franciszek Rzepka and Jacek Jeż from the atelier ‘Off Art Studio’ in Zabrze in the year 2008. The construction design of the adaptation of the crypt was made by the engineer and architect Bogusław Kulka in 2009. First of all, the project intended to lower the floor of the crypt to minus 0.45 m level compared with the existing one, preparing new layers under the floor and a new floor of marble black and white tiles to maintain the Baroque character of the crypt. Considering the big value of the proposed exhibits air-conditioning and monitoring systems were installed. The fundamental problem that the workers faced was ground water²⁵. They had to make some extra anti-damp isolation and appropriate drainage as well as to ensure automatic pumping of the excess water gathered in the drainage system into the sink basin outside the chapel at its western wall. The outflow of ground water did not surprise us because from the beginning ‘there was a cistern in the grave under the chapel and some fellow from the estate of Pawlikowice²⁶ should pump water from it so that the grave was not flooded with water²⁷’.

Rys. 12. Koncepcja adaptacji krypty na cele ekspozycji muzealnej z 2009 r. Autorzy: Franciszek Rzepka, Jacek Jeż – Off art Studio Zabrze
 Fig. 12. The conception of the adaptation of the crypt as an exhibition place, 2009. Authors: Franciszek Rzepka and Jacek Jeż – Off art Studio Zabrze

Rys. 13. Prace przy pogłębianiu krypty. W środku zdjęcia, u podstawy żebra widoczne szczątki szkieletów, które zostały pochowane pod posadzką krypty. Widoczna również woda gruntowa, zbierająca się w wykopach. Fot. A.J. Gaczoł, 2009
 Fig. 13. The works aiming at deepening the crypt. In the centre: the remains of the skeletons, buried under the floor of the crypt, at the foundation of the rib and the ground water gathered in the ditch. Photo by A.J. Gaczoł, 2009

Rys. 14. „Zagadkowy” kanał wiodący pod prezbiterium kościoła odkryty w 2009 r. Fot. A.J. Gaczoł

Fig. 14. The 'mysterious' canal running under the presbytery of the church, discovered in 2009. Photo by A.J. Gaczoł

Prace budowlane prowadzone były pod nadzorem archeologicznym oraz architektonicznym²⁸. Nadzór okazał się konieczny, bowiem odnaleziono m.in. XVII-wieczny niski, sklepiony, ceglany kanał biegnący łukiem pod prezbiterium kościoła. Kanał ten od strony kaplicy rozpoczyna się poza zachowanymi szcążkowo gotyckimi fundamentami murów prezbiterium XIV-wiecznego kościoła, nie dochodzi jednakże do ścian barokowej krypty. Cel wykonania tegoż kanału pozostanie zagadką do rozwiązania podczas następných prac w podziemiach kościoła.

The construction works were supervised by archaeologists and architects²⁸. The supervision turned out to be necessary since among other findings they discovered the 17th century small, vaulted, brick canal running along the arch under the presbytery of the church. From the side of the chapel the canal begins behind the fractionally preserved Gothic foundations of the walls of the presbytery of the 14th century church but it does not reach the walls of the Baroque crypt. The purpose of the construction of this canal remains a mystery to be solved during the following works in the basement of the church.

* Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Kraków, Polska
Cracow University of Technology, Faculty of Architecture, Cracow, Poland

¹ Patrz: A. Gaczoł, *Odkrycia w Wieliczce*, (w:) „Spotkania z Zabytkami”, Nr 11(69) z 1992 r., s. 2-4.

² Władysław Morstin z Raciborska w pobliżu Wieliczki (zm. 1689 r.), starosta kowalski i bachmistrz wielicki. Był godnym przedstawicielem sławnego rodu i prowadził niezwykle intensywny tryb życia. Arianin i działacz sejmikowy, po przejściu na katolicyzm posel na sejm konwokacyjny i stronnik Jana III Sobieskiego. W 1660 r. uzyskał bachmistrzostwo wielickie, które wiązało się z technicznym nadzorem prac w kopalni soli i od XVI w. było w rękach rodu Morstinów. Patrz: K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, Lipsk 1841, s. 466; A. Przyboś, *Morsztyn (Morstin) Władysław*, (w:) „Polski Słownik Biograficzny” (dalej: PSB), t. XXI, Wrocław 1976, s. 830-832; E. M. Rostworowski, *Popioły i korzenie. Szkice historyczne i rodzinne*, Kraków 1985, s. 376-377 i 380-382.

³ *Historia Domu Zakonnego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie. Rok 1690*. Wypis ze zbiorów Centralnego Archiwum Jezuitów w Rzymie, ARSI, Pol. 56 f, 111v., uzyskany przez autora. Patrz także: „Uwiedomienie o Fundatorze, Czasie Fundacji Altarii, czyli Kaplicy i Kapelanii Morstinowskiej w Wieliczce z 1774 r.”, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Zbiory przejęte z Biblioteki Narodowej, Zbiory Morstinów, nr 33; A. Gaczoł, *Zabytki sztuki w Wieliczce*, (w:) *Wieliczka. Dzieje miasta (do roku 1980)*, pod red. S. Gawędy, A. Jodłowskiego i J. Piotrowicza, Kraków 1990, s. 344.

⁴ Jan Ignacy Delamars (1656–1719) ksiądz jezuita – projektant m.in. kościoła jezuickiego w Krasnymstawie oraz wyposażenia wnętrza kościoła św. Barbary i kaplicy domu nowicjateckiego w Krakowie. Patrz: J. Paszcenda, *Jan Delamars – nieznaną artystą małopolski na przełomie XVII i XVIII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 28, nr 2, 1966, s. 255-257; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień SJ z zespołem, Kraków 1996, s. 122.

⁵ Piotr Abramowicz (1619-1697) ksiądz jezuita – kierował budowlami m.in. kolegium jezuickiego w Wąlczu i kościoła, obecnej fary w Poznaniu. Stanisław Solski (1622-1701) ksiądz jezuita – nadworny architekt biskupa krakowskiego Jana Małachowskiego, prefekt budowy kościoła św. Piotra w Krakowie, zbudował także m.in. klasztor wizytek w Krakowie, autor dzieł *Geometra polski* (Kraków 1683-86) i *Architekt polski* (Kraków 1688). Patrz: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, op. cit. s. 1, 632.

⁶ *Historia Domu Zakonnego...*, *Rok 1690*, op. cit.

⁷ Z zachowanych źródeł wynikało, że ostatnie „odnowienie” wnętrza kaplicy przeprowadzono ok. 1910 r. Wspomina

o tym Feliks Piestrak w *Przewodniku po Wieliczce i jej kopalniach*, wydany w 1912 r. Istnieją przypuszczenia, że próbowano wówczas odnaleźć kryptę. Na początku lat trzydziestych XX w. wprowadzono na zewnątrz kaplicy nowy cokół i uzupełniono zniszczone elementy kamieniarskie. W czasie późniejszych remontów kościoła parafialnego nie remontowano wnętrza kaplicy. Patrz: E. Kalwajtys, K. Ochaniak, *Kościół p.w. św. Klemensa w Wieliczce (architektura i wyposażenie)*, (w:) „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” (dalej: „SMDŻ”), t. XXI, Wieliczka 2001, s. 41-43 i 50-54.

⁸ Opinia konstruktora i biegłego sądowego, inż. Kazimierza Deca z 10 X 1986 r. została zatwierdzona w orzeczeniu ówczesnej Okręgowej Komisji do Spraw Szkód Górniczych przy Okręgowym Urzędzie Górniczym w Krakowie z 27 X 1986 r. Kopalnia Soli „Wieliczka” została zobowiązana do usunięcia szkody po wykonaniu stosownej dokumentacji technicznej. Kopie wspomnianych dokumentów w zbiorach autora.

⁹ Projekt zabezpieczeń górniczych i konstrukcyjnych przygotowała początkowo na zlecenie Kopalni Soli spółka „Polstar”, a później w 1991 r., na zlecenie inwestora zastępczego, którym został Zarząd Rewaloryzacji Zespołów Zabytkowych Krakowa - biuro projektowe „Atelier TES” z Krakowa, którym kierował mgr inż. Zdzisław Trzepla.

¹⁰ L. Morstin, *Wspomnienia*, przygotował do druku K. Estreicher, (w:) „Rocznik Krakowski”, t. XLI, Kraków 1970, s. 74. Ludwik Morstin, autor *Wspomnień*, żył w latach 1785–1865.

¹¹ J. Janczykowski, S. Dryja z zespołem, *Nadzór badawczy przy pracach w krypcie kaplicy Morstinów w Wieliczce*, Kraków-Wieliczka, marzec-czerwiec 1991, mpis; Ł. Walczy, *Dzieje kościoła parafialnego św. Klemensa w Wieliczce do 1785 roku*, (w:) „SMDŻ”, t. XXI, Wieliczka 2001, s. 16-17.

¹² Inicjując i nadzorując przebieg prac w kaplicy w latach 1988-1992 byłem zastępcą wojewódzkiego konserwatora zabytków w Krakowie i zajmowałem się szczególnie ochroną konserwatorską Wieliczki, podziemnej i nadziemnej. W latach 1993–2003 byłem Małopolskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Krakowie.

¹³ Autorem rysunków budowlanych, roboczych był mgr inż. architekt Jan Janczykowski, od 1 III 2003 r. wojewódzki konserwator zabytków w Krakowie.

¹⁴ J. Pagaczewski, *Baltazar Fontana w Krakowie*, (w:) „Rocznik Krakowski”, t. XI, Kraków 1909, s. 1-50; Tenże, *Baltazar Fontana*, (w:) PSB t. VII/1, z. 31, Kraków 1948, s. 52-54; M. Karpowicz, *Baltazar Fontana*, Warszawa 1994.

Patrz także: J. Samek, *Uniwersytecka Kolegiata Świętej Anny w Krakowie*, Kraków 2000, s. 28-32.

¹⁵ Fragmenty zaginionego kontraktu Baltazara Fontany z Barbarą Morstinową, który przechowywany był w dawnym Archiwum Wodzickich w pałacu w Kościelnikach (obecnie na terenie Krakowa) cyt. za: J. Pagaczewski, *Baltazar Fontana w Krakowie*, op. cit., s. 11-12.

¹⁶ Nowy kościół wielicki wzniesiony na relikwach gotyckiej fary konsekrował biskup tyniecki, rezydujący wówczas w Bochni, Grzegorz Tomasz Ziegler 4 IV 1825 r.

¹⁷ J. Janczykowski, *Nadzór badawczy przy pracach...*, op. cit., s.16.

¹⁸ Pierwotną kaplicę ufundowali w XIV w. Jordanowie z Zakliczyna, którzy pierwsi sprawowali urząd bachmistrzów (góromistrzów), czyli technicznych kierowników kopalni soli, przed Morstinami. Patrz: Ł. Walczy, *Dzieje kościoła parafialnego...*, op. cit., s. 12.

¹⁹ Analogie można znaleźć tylko w krypcie kościoła Filipinów w Gostyniu z lat siedemdziesiątych XVII wieku.

²⁰ Prace konserwatorskie przy portalu wykonał w latach 1992 – 1993 art. kons. Tomasz Dziurawiec w ramach pracy dyplomowej na Wydziale Konserwacji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie.

²¹ Tylko koszt wykonania nowych, niewielkich okien, krat i drzwi wiodących z kościoła do krypty ponosiła wielicka parafia. Parafia sfinansowała również końcowe prace konserwa-

torskie wewnątrz kaplicy (malowanie stropu i ścian, witraże, posadzka).

²² Julian Pagaczewski stwierdził zdecydowanie na początku XX wieku: *w kaplicy nie ma już stiuków Fontany*. Patrz: J. Pagaczewski, *Baltazar Fontana w Krakowie...*, op. cit., s. 12.

²³ Ks. Z. Gerlemu udało się uzyskać na ten cel dotację z Urzędu Miasta i Gminy w Wieliczce w 2009 r.

²⁴ L. Lepszy, *Skarbiec wielicki na wystawie sztuki*, (w:) „Czas”, R. XL. Kraków 1887, nr 230 z dnia 8 X; A. Gaczoł, *Zabytki sztuki w Wieliczce*, op. cit. i tam zestawiona późniejsza, bogata literatura dotycząca przedmiotów w wielickim kościelnym skarbcu.

²⁵ Na terenie Wieliczki bardzo często pojawia się woda gruntowa płytko pod powierzchnią terenu, co jest związane z zalegającymi warstwami glin i lessów, towarzyszących pokładom soli.

²⁶ Wieś Pawlikowice koło Raciborska należała do rozległych dóbr Morstinów w okolicach Wieliczki.

²⁷ *Opisanie kaplicy Bachmistrzowskiej fundacji (...) Przeświętego Domu Morsztynów w kościele Farnym Wielickim...* z 1751 r. AGAD z BN, Zbiór Morsztynów nr 32.

²⁸ Nadzór archeologiczny pełnili pp. Beata Kuraś-Pawlikowska i Szymon Pawlikowski – Firma Archeologiczna „Beta”, a nadzór architektoniczny i budowlany dr inż. arch. Andrzej Gaczoł. Konsultant: dr inż. arch. Marek Łukacz.